

Бог — це узагальнений символ Абсолютного Альтруїста, Того, хто допомагає кожному, хто Вірус. Бог є узагальнений символ безпорадності людини і символ його надії.

17 січня 2010 року не стало талановитого автора статей у "Світогляді", професора, доктора фізико-математичних наук, лауреата Державної премії України, автора Відкриття в галузі фізики напівпровідників, Заслуженого діяча науки і техніки України, завідувача кафедри фізичної хімії Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", оригінального філософа та поета *Володимира Мойсейовича Кошкіна*.

В.М. Кошкін народився 20 листопада 1936 року в Харкові. У 1954 році він вступив на фізичний факультет Харківського університету, після закінчення якого з 1959 по 1982 рік працював у галузевих наукових установах СРСР.

З січня 1982 року і до кінця життя завідував кафедрою фізичної хімії у Національному технічному університеті "Харківський політехнічний інститут". У 1964 році захистив кандидатську дисертацію, а у 1972 році (тобто в 36 р.) — уже докторську. У 1981 році став професором.

Під керівництвом В.М. Кошкіна захищено 14 кандидатських дисертацій. В.М. Кошкін опублікував 4 книжки (одна з них видана в Швейцарії, а решта три — у Харкові),

Хто ж синтезує ідеї? І хто несе їх народу? Звичайно, це і вчені, і письменники, й актори, і художники, і музиканти, і педагоги — люди, чий професії пов'язані зі створенням (чи) з відтворенням для спільноти інформації. Ми вже обговорювали той розподіл культур на природничо-наукову і гуманітарну, який півсторіччя тому виявив *Чарльз Сноу*. Але не професії визначають соціальну роль носіїв культури. Для мене дуже неприємне слово "освітяниця", придумане *Солженіциним*, так ним і придумане, щоб бути неприємним. Це слово має позначити якусь досить велику кількість людей, які отримали офіційну виучку в радянських вишах. І не тільки в

Інтелектуали. Інтелігенти

Історія — це хрестоматія вдалих спроб знайти безсмертя.

Імовірність успіху визначається компромісом між двома конкуруючими вимогами: бути оригінальним (щоб бути заміченим) і бути традиційним (щоб бути зрозумілим). Боротьба цих двох факторів є причиною коливальних режимів у самих різних сферах суспільного інтересу.

Якщо ви подивитесь на себе неупереджено, без пієтету до своєї "пихи", ви знайдете заздрощі і у собі також. Не варто соромитись: заздрість природне почуття.

Акт кохання — єдиний момент співпереживання, коли щастя коханої людини є твоїм щастям.

Місце інтелігенції на нейтральній смузі, у небезпечному просторі між воюючими сторонами. Там стріляють з обох боків. Інтелігент — парламентар. Бути інтелігентом — це покликання, це обов'язок бути миротворцем.

Свободі совісті повинна відповідати совість свободи, і якщо свобода використовується безсовісно, вона бути обмежена. Інакше не залишиться людей, свободу яких ми хотіли б захищати.

понад 200 статей, винаходів і оглядів з фізики твердого тіла і з досліджень деяких гуманітарних проблем, видав три збірки віршів. У 1983 році В.М. Кошкін став автором відкриття "Властивість хімічної інертності домішок металів у напівпровідниках зі стехіометричними вакансіями".

Останні роки життя Володимир Кошкін присвятив дослідженням низки гуманітарних проблем. Це роботи з етіологічних механізмів природного відбору (чи завжди виживає сильніший?), з походження релігії (інстинкт віри), роботи про передумови тероризму і гени альтруїзму, роботи з частотного дослідження поетичної творчості (метод полярних шкал), математичного моделювання осциляційної поведінки життя спільнот і математичної моделі можливості взаєморозуміння двох індивідумів (двох культур).

Близькучий розум, лицарська відданість служінню істині, душевна щедрість і благородство поряд з величезними науковими заслугами Володимира Мойсейовича Кошкіна назавжди залишаться в пам'яті його близьких, друзів та співробітників.

радянських. Справді, набуття якихось знань, навіть великих за обсягом, зовсім не робить інтелігентом носія цих знань. Теперішня вища освіта не дає якихось загальних розумінь, хіба що якісь вузькопрофесійні вміння. А проте, навіть це — вже навряд чи так. Це боляче усвідомлювати, розуміючи, що тенденція зводити знання до вмінь стає парадигмою вищої освіти. Я писав про це (Кошкін, Синельник, Шкорбатов, 2006; Кошкін, Дженюк, 2008), і буду зараз обговорювати цю болючу проблему. Проте, якою б неповноцінною не була сьогоднішня вища освіта, вона — все-таки — благо. Людина, яка її отримала, все-таки перебуває на вищому рівні розуміння, ніж ті, хто не отримав і

цього. Так що "освітянщина" все-таки краща, ніж цілковите невігластво. Котре, проте, теж не за горами: **світ швидкими темпами йде до того, що вміння писати і навіть бажання читати перестане бути необхідним для особистості та її життєвого успіху.** Але зараз — про інше.

Люди культури — хто вони? Носії знань? Хранителі моралі? Постачальники нових ідей? Що таке "інтелігенція"? Яким змістом ми наділяємо поняття "інтелектуал"? Що ми маємо на думці, зараховуючи ту чи іншу людину до розряду інтелігентів?

На Заході заведено називати інтелектуалами людей розумової праці, які глибоко знають предмет своїх досліджень і суміжні ділянки культури, людей, результатом діяльності яких є інтелектуальний продукт.

Поняття "інтелектуал" не збігається з поняттям "інтелігент". Це — інше. **Інтелігенція — частина населення, яка здатна формувати своє розуміння дійсності, що не залежить ні від установок влади, ні від переважного розуміння у суспільстві.** Це визначення (з голови) слова "інтелігенція", яке належить Дмитру Святополк-Мирському з його книги "Інтелігенція" (1934). Він посилається на Британську енциклопедію, яка приписує цьому слову російське походження. Князь Мирський якнайповніше відповідав цьому визначенню інтелігента. Його біографія — це інтелектуально-пригодницька драма. Ось вона декількома рядками. Син ліберального політика, міністра при царі, він знав декілька європейських мов. Поет-символіст, поет-перекладач, згодом автор всесвітньо визнаної історії російської поезії. Бере участь у Першій світовій війні, поранений. Антивоєнні заяви — висланий: не відповідають його переконанням установкам влади, царської влади, відзначте. І після цього — антибільшовизм, білий рух: Мирський — начальник штабу дивізії у військах *Денікіна*... Еміграція. Лекції про *Пушкіна* і про російську поезію в університетах Лондона і Парижа... Він був (чи став?) "західним росіянином" (не згадаю, хто так його назвав у двадцять роки минулого століття). У тридцять ж роки, особливо на тлі фашизму, що зловісно насувався, західні інтелігенти повірили в месіанську сутність радянського комунізму і підтримали його (*Бернард Шоу, Ромен Ролан, Анрі Барбюс, Поль Елюар, Гійом Аполінер, Ліон Фейхтвангер, Фредерік та Ірен Жоліо-Кюрі, Пабло Пікасо, Давид Сікейрос, Фріда Кало, Поль Ланжевен, Роберт Опенгеймер, Говард Фаст*...). Дмитро Мирський, який воював проти більшовиків, вступає у 1932 році до комуністичної партії Великої Британії! Емігрантська громадськість відвернулася від свого колишнього кумира — саме за його сміливість думати по-своєму. Цькування з боку колишніх однодумців. Не тільки влада репресивна до інакомислячих! Туга за батьківщиною? — він повертається на батьківщину в 1934 році... Але літературознавець, поет, публіцист князь Мирський був ІНТЕЛІГЕНТОМ — у повній відповідності з його власним визначенням. Незалежність його думок радянська влада не могла не помітити і не хотіла пробачити. У 1937 році він був арештований, у 1939 помер у Магадані. Князь Мирський — інтелігент, який ЗАВЖДИ чинив відповідно до власного розуміння справедливості, часто — всупереч розумінню влади та інтелектуального оточення, нехтуючи не тільки прихильністю друзів, але і небезпекою, яка йшла від влади. Влада змінюється, але в інтелігента постає своє, обов'язково власне розуміння соціальної справедливості.

Інтелігент — це завжди схильність власної психології до співчуття, схильність співчувати ближньому, слабкому. Мало хто з інтелігентів достатньо сильний духом, щоб стати на повний зріст проти несправедливості до знедолених. Не кожний інтелігент стає дисидентом. Не кожний інтелектуал

— неодмінно інтелігент. І зовсім не кожний інтелігент — неодмінно інтелектуал.

І ще одна інтермедія, здається, остання у цій книзі. Мій батько, *Мойсей Львович Кошкін*, професор-медик, був дуже розбірливим у виборі друзів. Було у нього декілька близьких людей. Небагато зовсім. Друг — людина, з якою можна говорити про все, будучи певним, що тебе зрозуміють, і що твоя відвертість не буде зраджена. Близьких — за означенням — не може бути багато... *Іван Якович Коваль*. Він закінчив чотири класи школи перед Вітчизняною війною, потім чотири роки — фронт, повернувся неушкодженим, хоча і мав поранення. Потім — токар найвищої кваліфікації, уже до кінця життя. Фотографії на Дошці пошани — був такий спосіб у радянський час демонструвати суспільне визнання. *Іван Якович* був молодшим за батька років на п'ятнадцять-двадцять, але вони були близькими друзями, саме друзями. Він жив за містом, радянські "радіо-глушилки" там не спрацьовували, і він слухав заборонені "ВВС" і "Голос Америки". За це в сорокові — на початку п'ятдесятих можна було поплатитися свободою. *Іван Якович* не просто слухав заборонене радіо, він систематизував відомості і зіставляв це з радянською пропагандою. Ні мій батько (на відміну від його сина, автора цих рядків), ні його друг не вживали алкоголю. Але ніколи я, підліток на початку п'ятдесятих, не був присутнім на їхніх багатогодинних бесідах. Уже потім, у шістдесятих роках зі слів батька я зрозумів, що вони з *Іваном Яковичем* обговорювали все — як було насправді, а не в офіційних радянських газетах. Розуміння *Івана Яковича* були важливими для розуміння батька. Вони знали один одного, знали, що ніхто з них не донесе. Тоді це було найвищим виявом довіри між людьми. Ні батько, ні *Іван Якович* не були дисидентами, вони просто мали свою, власну думку про те, що відбувається у країні. Ця думка не збігалася з установками влади. *Мойсей Львович* та *Іван Якович* оберігали своїх дітей від жорсткого неприйняття реальностей комуністичної влади: вони боялися за нас, вони побоювались, що з юнацькою безпосередністю ми скажемо щось таке, що стане приводом для репресій. Завдяки батьківському вихованню я виріс ідеалістом. Під час відомої "справи лікарів" усе обійшлося порівняно безкровно для нашої сім'ї. Наприкінці лютого 1953 року, приблизно за тиждень до смерті великого вождя, батька звільнили з роботи. Не встигли арештувати — вождь помер. Що можна інкримінувати професору-гігієністу як звинувачення? Знайшли, звичайно! Прийшовши вранці о дев'ятій годині на кафедру (хвилина в хвилину: він був пунктуальним), батько знайшов у своєму кабінеті людей біля відчиненого сейфу. Сейф розкрили для перевірки зберігання секретних документів. Було виявлено, що креслення санітарних пристроїв каналу Сіверської Донеччини — Донбас, проектування яких керував батько, в сейфі ВІДСУТНІ. Злочинна халатність! Цьому передував обшук у нашій квартирі, збір "компромату" у наших сусідів. Жоден із них не сказав того, що хотіли почути "мистецтвознавці у штатському". Негідників не знайшлося! Не стану розповідати, як усе розвивалось далі. Батька поновили на роботі вже в травні. Усі документи виявилися на місці, в сейфі — як нічого й не трапилось. І в такій суспільній атмосфері батько виховував у мені людину, яка вірить у те, що люди навколо — добрі. Мабуть, я був би більш підготовленим до ударів моєї долі, якби мої батьки попередили мене про підлість, про зради, користоловство... Але я щасливий, що вони заклали в мою душу віру в добро. Скільки б розчарувань у цій моїй вірі я не зазнав, я залишився, як мені здається, таким, яким хотіли мене бачити мої батьки. Моїм сином я не зумів це передати. Вони самі сконструювали своє поняття ДОБРА. Я певен, воно буде не менш емним,

ніж те, що передали мені мої батько і мати. Воно БУДЕ. Буде ІНШЕ. Я вірю, що буде.

Років п'ять минуло уже після смерті батька. Йшов 1969 чи 70-й рік. Зима. Вранці приїхала Надя, дочка Івана Яковича, щось трапилось. Їду до них. Іван Якович розповів, що його допитували відповідні джентльмени стосовно його, Івана Яковича, нелояльного ставлення до влади. Це вже були часи післясталінські. Але вже і післяхрущовські. Уже НЕ ВСІХ саджали... Але ЩЕ саджали і ВЖЕ саджали... Іван Якович, втративши друга, став шукати когось, із ким можна бути відвертим. Знайшов... Ми з Іваном Яковичем вираховували цього (конкретного і досить інтелектуального, до речі) мерзотника. Будьте обережними, вибираючи друзів!

Вибір — є! Порядних людей — багато. Але пам'ятайте, не завжди поняття "інтелектуал" та "інтелігент" відповідають один одному.

Олександр Зинов'єв, автор знаменитих "Зяючих вершин", дав своє визначення: "Інтелігент — той, хто говорить правду про суспільство взагалі і про владу зокрема". Правду? Що таке — "правда"? Ще на самому початку наших бесід, у Вступі, ми з вами згадували висловлювання *Олександра Герцена* про те, що щирість та істина не завжди збігаються. Правда — це моя або ваша думка про дійсність. Ці думки можуть бути цілком різними, за повної широти кожного. Мені ближче визначення *Натана Ейдельмана*, одного з небагатьох хранителів духовності у радянські часи: "Інтелігент — та людина, для якої система духовних цінностей вища за матеріальну".

Розпочавши підготовку цієї книги до оприлюднення, я, зрозуміло, став шукати те, що є близьким до ідей, які я хотів би висловити. Знайшлося багато чудових співзвуч. Я написав про них. Але роботи *Віктора Дольника* (1993) — щось особливе, і просто не можна не розповісти про них моїм читачам детальніше. Це серія статей у журналі "Природа", прекрасному виданні, в якому я також мав честь друкуватись, щоправда, на тему винятково фізичну. Статті *Дольника* — не просто надзвичайні й за глибиною, і за стилем викладу, і за доступністю для інтелектуалів з будь-якою вихідною "освітою". Вони створюють послідовну картину наступності рис поведінки в співтоваристві — від колективних (стадних) тварин до людських спільнот. Це робота того ж рангу, що й дослідження *Володимира Ефроїмсона*, про які ми з вами багато говорили. Прочитайте ще й *Віктора Дольника!* Отримаєте і задоволення, і користь. Ви почнете розуміти, що ж відбувається у світі людей, усвідомивши, як формується політика в дещо простіших (але зовсім не надто простих!) колективах тварин.

Ось цитата з *В. Дольника*. "Етологи виявили, що у деяких видів общинних тварин є особини, які уникають ієрархічних сутичок. І не тому, що бояться. Просто для них це нібито нецікаво. Багато людей також байдужі до ієрархічної боротьби. У них інші цінності та інші способи самоствердження. Спостереження за шимпанзе в природному середовищі дозволили виявити особин зі схожою поведінкою, зокрема й чоловічої статі. Вони перебувають у групі, не займаючи в ній ні найвищого, ні найнижчого становища, й у крайньому разі можуть дати відсіч агресії. Але звичайно вони в ієрархічні сутички не втручаються, продовжуючи займатись своїми справами. Деякі навіть намагаються, до того ж успішно, мирити тих, хто свариться, обіймаючи обох. Всередині групи шимпанзе багато важать симпатії, на основі яких виникають особливі дружні зв'язки, часом досить теплі та довготривалі. Виявляється, що з тими самцями, які не люблять постійно встановлювати свій ранг, можуть дружити ієрархічні самці, зокрема й високого

рангу. Отже, останні оцінюють становище свого друга в групі як достойне.

ЦЕ І Є ІНТЕЛІГЕНЦІЯ — НЕЗАЛЕЖНИЙ ПОСЕРЕДНИК, МИРОТВОРЕЦЬ". Це слова *Віктора Дольника*, і я цілковито з ними солідарний.

У 1994 році в Харків приїхав *Коржавін*. Театр, де він виступав, був переповнений, ще більше людей так і не змогли потрапити до залу. *Наума Коржавіна* представляв публіці *Борис Чичибабін*. Зустріч цих двох поетів, які уособлювали для багатьох із нас совість держави, була символічною. Совість ішла з країни. *Коржавін* уже жив в Америці. *Чичибабін* невдовзі залишив цей світ. Я щасливий, що встиг познайомитися і поговорити з обома особисто. У різний час.

Під враженням від цієї зустрічі я надрукував тоді статтю у харківській газеті про те, як я розумію слово "інтелігенція". Ось головна ідея статті.

Інтелігенти всіх конфесій і всіх націй повинні усвідомлювати, що місце інтелігенції на нейтральній смузі, в небезпечному просторі між воюючими сторонами. Там стріляють з обох боків. Інтелігент — це парламентар. Інтелігент — не професія і не свідчення освіченості. Інтелігент — це покликання бути тим, хто може зрозуміти інших. Бути інтелігентом — це обов'язок, обов'язок бути миротворцем.

Інтелігенти повинні шукати спосіб співіснування Віри і Розуму. З найменшою кров'ю. Це наша місія, панове. Культура — дитя цивілізації. Чи може цивілізація сподіватись, що її діти її захистять? Мені здається, що думки *Ефроїмсона*, *Дольника* і мої міркування доповнюють один одного, а багато в чому — просто збігаються.

Можливість бути інтелігентом записана в генах. Схоже, цей генний багаж відповідає (чи, принаймні, перетинається) з генетичним багажем альтруїзму. Це ще від мавп, наших пращурів. Швидше за все, інтелігентами можуть стати ті, в чиїх генах присутній альтруїзм. Проте альтруїстичний (інтелігентський!) вибір робить небагато хто. Це — справа долі, результат вибору, власного вибору, і врешті, жереб кожної особистості.

У тварин немає ТІЛЬКИ писемності. І тому немає спільних богів, немає наук, мистецтв, технологій. Немає інститутів, здатних накопичувати і передавати інформацію через покоління, далі за безпосередньо наступним, і робити її привабливою і доступною для всієї популяції, для нащадків. Саме спадкоємність набутої інформації спричиняє її накопичення, що і визначає розвиток.

"Праця створила людину". У мене немає заперечень до цієї чудової формули *Енгельса*. Я б тільки уточнив її. Людство створило праця і набула здатність накопичувати інформацію, передавати її і використовувати наступними поколіннями. Створення нових знань, нової інформації — справа інтелектуалів. Інтерпретація, моральне "забарвлення" нового знання — справа тих, хто несе все це народу. Як би було б добре, якби цей дар несли народу інтелігенти.

Я намагався уникати слова "маси", оскільки кожна релігія, кожна наука, кожне мистецтво апелює до індивідуума. "Масами" стають спільноти індивідуумів, які втратили (чи не набули) індивідуальності.

Індивідуальність, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ від стада і взаємозв'язків у ньому вирізняє інтелігенцію — як в угрупованні мавп, так і в людській цивілізації. Саме ця якість робить інтелігентів миротворцями — за визначенням.

Дмитро Лихачов (один із небагатьох інтелектуалів, які залишились інтелігентами, він із тих, хто витримав деморалізуючий тиск радянського і після-радянського часу): "Інтелігентність — це здатність до розуміння, до сприйняття, це терпиме ставлення до світу і до людей".